

ВІДОБРАЖЕННЯ ХАРАКТЕРУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИРОБНИЧОГО КАПІТАЛУ В ПРОЦЕСІ ЙОГО КРУГООБОРОТУ

В статті проаналізовано наукові погляди на функціонування капіталу та його кругообороту. Розглянуто характер кругообороту капіталу підприємства в цілому та окреслено особливості, що накладаються існуванням різних його форм. Визначено основні фактори, що впливають на вартісний цикл обороту капіталу

Ключові слова: виробничий капітал, кругооборот, інвестиційний капітал

Постановка проблеми. Функціонуючий капітал в процесі свого використання знаходиться в постійному русі як в рамках діяльності окремих суб'єктів господарювання, так і в економічній системі країни в цілому. Цей рух капіталу в економічному процесі супроводжується постійною видозміною його форм. Процес такого постійного руху характеризується в економічній теорії терміном “оборот капіталу”. По мірі збільшення масштабів суспільного виробництва та ускладнення міжгалузевих зв'язків зростає значення кругообороту капіталу в якості динамічної форми організації та оптимізації цих зв'язків. В сучасних умовах в характері кругообороту капіталу відбуваються суттєві зміни і виникають нові особливості руху, які вимагають теоретичного осмислення і врахування в господарській практиці.

Стан вивчення проблеми. Вченими активно досліджується поняття капіталу та його кругообороту в різних аспектах та проявах однак на сьогодні недостатньо уваги приділяється питанням впливу функціональної форми капіталу на характер протікання його кругообороту.

Метою дослідження є окреслення характерних ознак форм функціонування виробничого капіталу та виявлення особливостей, які вони накладають на процес його кругообороту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню обороту капіталу в процесі його використання присвячені роботи багатьох економістів різних шкіл. Найбільший внесок у розвиток теорії цього питання внесли А. Сміт [14], Д. Рікардо [12], К. Маркс [9], О. Бьом-Баверк [1], Дж. Кейнс [10], Дж. Хікс [15], К. Віксель [16]. Ці дослідження дозволили виявити основні характеристики економічної сутності категорії “оборот капіталу”, які продовжують отримувати певний розвиток на сучасному етапі. Класично під оборотом капіталу розуміється процес безперервного його руху в економічній системі, що супроводжується послідовним перетворенням однієї його форми в іншу. Оскільки двома основними сторонами капіталу, безвідносно до будь-якої конкретної форми, є речовий зміст і суспільна форма, то рух капіталу здійснюється у процесі кругообороту кожної з них. З точки зору суспільної форми, кругооборот капіталу – це процес функціонування і розвитку капіталістичних відносин економічної власності у кожній зі сфер суспільного відтворення на основі збільшення та вдосконалення об'єктів цієї власності, передусім привласнення результатів експлуатації досконалішої робочої сили. Кожний вид капіталу (індивідуальний, акціонерний, монополістичний, державний, інтернаціональний та ін.) починає свій рух у сфері обігу у формі грошового капіталу та авансується, насамперед, на купівлю засобів виробництва і робочої сили. Фундамент теорії кругообороту й обороту капіталу був створений К. Марксом у II томі “Капіталу” [9]. На нашу думку, схема кругообороту, що

запропонована К. Марксом, має ряд безперечних переваг, зокрема: 1. Кругооборот є сутнісною характеристикою функціонування і відтворення будь-якого промислового підприємства. 2. Схема кругообороту забезпечує багатогранний політико-економічний підхід, що дозволяє деталізувати й аналізувати в статичній і динамічній господарській проблемі підприємства. 3. Кругооборот відображає функціонування підприємства як єдність матеріальних, нематеріальних, вартісних потоків і руху робочої сили через витрати грошового капіталу, інвестованого на придбання факторів виробництва.

Слід погодитися з А. Лугініним, що класична модель кругообороту й обороту капіталу має важливе значення не тільки для економічної науки та господарської практики, але є універсальним методом пізнання об'єктивної реальності, в тому числі економічної, представляючи собою модель динамічного циклу виробництва, що лежить в основі всієї економіки, всіх процесів і форм її прояву [8].

Викладення основного матеріалу. Як економічна категорія, яка широко використовується в сучасній господарській практиці, кругооборот капіталу в сучасних умовах характеризується наступними особливостями:

– Кругооборот капіталу є найважливішою умовою його функціонування в економічній системі, що забезпечує постійне генерування доходу або самозростання його вартості. В Економічній енциклопедії кругооборот капіталу визначають як рух капіталу у процесі виробництва та обігу, в ході якого він проходить весь цикл, тобто здійснює повний оборот [6].

– Оборот капіталу визначається як циклічний рух, швидкість якого вимірюється часом проходження одного повного циклу. Під циклом обороту капіталу в більшості літературних джерел розуміється процес повного завершення кругообороту окремих його форм, в результаті чого авансований капітал в процесі свого економічного використання повертається до своєї вихідної форми [6]. Отже, поняття обороту та кругообороту капіталу близькі за своїм змістом і означають циклічний рух капіталу, однак термін “оборот” визначає рух капіталу взагалі в межах одного чи багатьох циклів, тоді як поняття “кругооборот” акцентує увагу на завершеному циклі обороту капіталу, трактуючи його як цілісну систему.

– З урахуванням викладеного поняття оборот капіталу в процесі його використання можна розглядати як сукупність постійно повторюваних актів його кругообороту (кругообороту його форм або як постійну зміну окремих циклів його обороту).

– У складі кожного повного циклу обороту капіталу (або завершеного циклу його кругообороту) виділяються окремі його стадії. Стадія обороту (кругообороту) характеризує період перебування капіталу в одній з конкретних його форм до початку його трансформації в іншу функціональну форму. Особливості економічного використання різних видів капіталу визначають специфіку змісту циклів його обороту в розрізі окремих стадій (форм функціонування в процесі окремих актів кругообороту). Найбільш істотні відмінності в стадіях (формах) кругообороту притаманні капіталу, що використовується у виробничому та інвестиційному процесі.

– Капітал, який використовується у виробничому процесі (як фактор виробництва), протягом свого кругообороту функціонує в трьох основних формах – грошовій, виробничій і товарній.

– Особливістю сучасного кругообороту капіталу є здебільшого його планомірний характер. Планомірність кругообороту індивідуального капіталу,

представленого мільйонами дрібних і середніх капіталістичних підприємств, є нижчою [5]. Це значною мірою диктується діями великих монополістичних (у тому числі олігополістичних) об'єднань, потребами виконання державних контрактів.

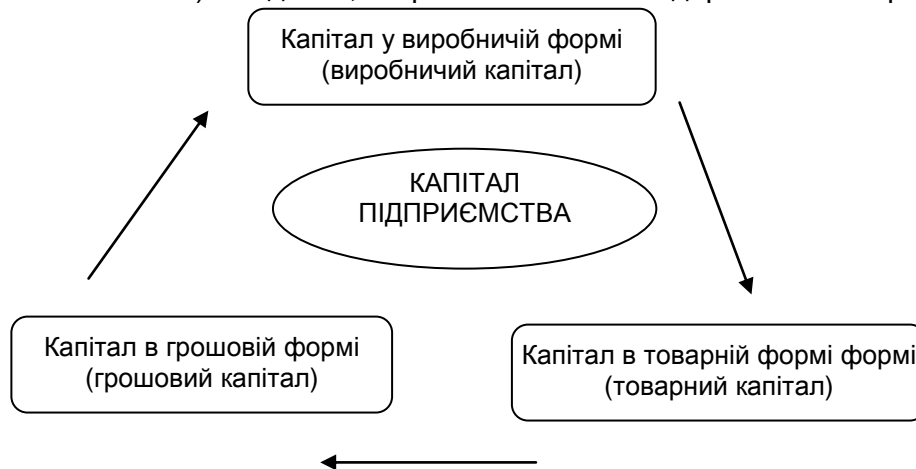

Рис. 1. Характер руху виробничого капіталу в процесі його кругообороту [2]

Як видно з наведеного рис. 1, у процесі повного циклу одного обороту капітал проходить наступні стадії:

На першій стадії капітал у грошовій формі (K_g) авансується в конкретні фактори виробництва – засоби праці, предмети праці – перетворюючись тим самим у виробничу форму.

На другій стадії виробничий капітал (K_v) в процесі виготовлення продукції поступово перетворюється в товарну форму, яка включає форму вироблених послуг.

На третій стадії товарний капітал (K_t) у міру реалізації вироблених товарів і послуг перетворюється в грошовий капітал.

Таке розуміння кругообороту капіталу вважається класичним та наводиться у більшості сучасних літературних джерел [3], [7], [11]. Однак залежно від характеру виробничого капіталу його кругооборот має деякі особливості. Розглянемо їх.

Послідовно проходячи перераховані три стадії і, відповідно, змінюючи форми свого існування, капітал, що використовується у виробничому процесі, функціонує безпосередньо як в сфері обігу, так і в сфері виробництва (рис. 2).

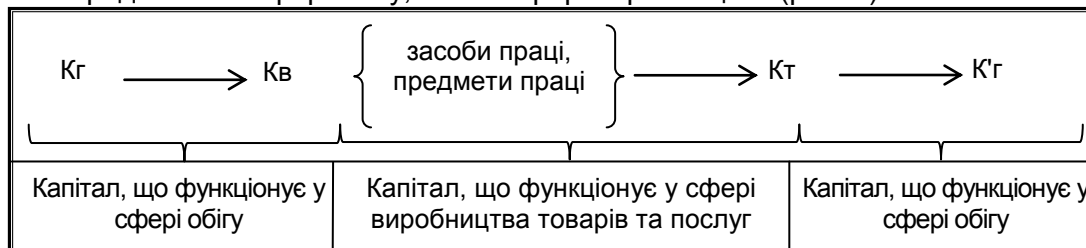

Рис. 2. Характер функціонування виробничого капіталу в сфері обігу і виробництва в процесі кругообороту [2]

З наведеного рис. 2 можна побачити, що перетворення грошового капіталу у виробничий здійснюється на першій стадії його обороту в сфері обігу – на ринках факторів виробництва. Перетворення виробничого капіталу у товарний на наступній стадії його обороту здійснюється безпосередньо у сфері виробництва товарів і послуг, тобто безпосередньо у виробничому процесі окремих суб'єктів господарювання. І нарешті, перетворення товарного капіталу в грошовий, тобто його повернення в первісну форму, яким завершується акт повного кругообороту, знову проходить в

сфері обігу – на різних сегментах споживчого ринку (якщо підприємство випускає споживчі товари і послуги) або ринку факторів виробництва (якщо підприємство випускає продукцію виробничого споживання – засоби або предмети праці).

Деякі особливості обороту виробничого капіталу, які не змінюють його принципової схеми, мають місце в окремих галузях економіки (сферах і видах діяльності). Так, виробничий капітал сільськогосподарських підприємств у складі факторів виробництва включає землю, продуктивну худобу та деякі інші конкретні їх види. Виробничий капітал торгівельних підприємств у складі предметів праці складається переважно із закуплених товарів, які в процесі їх виробничої діяльності проходять стадії зберігання, передпродажної підготовки тощо, тобто перетворюваних в товарний капітал, безпосередньо підготовлений до трансформації в грошову форму.

У процесі обороту різні види виробничого капіталу характеризуються різною інтенсивністю руху. Так, одна частина виробничого капіталу у формі засобів праці може функціонувати протягом тривалого періоду; інша його частина використовується в процесі виробництва продукту одноразово. Відповідно до цієї ознаки у складі капіталу, який використовується у виробничому процесі, прийнято виділяти *основний капітал* (капітал, авансований у засоби праці і характеризується тривалим циклом обороту) і *оборотний капітал* (капітал, авансований у предмети праці та який характеризується відносно коротким циклом обороту). Такий поділ виробничого капіталу було введено ще А. Смітом [13]. Разом з тим, слід зазначити, що поділ капіталу, який використовується у виробничому процесі, на основний і оборотний визначається не лише особливостями обороту кожної з його складових частин, але й способом перенесення їх вартості на вироблений продукт (товари, послуги) у процесі трансформації з виробничої форми в товарну.

Основний виробничий капітал у процесі повного циклу кругообороту проходить три стадії (рис. 3):

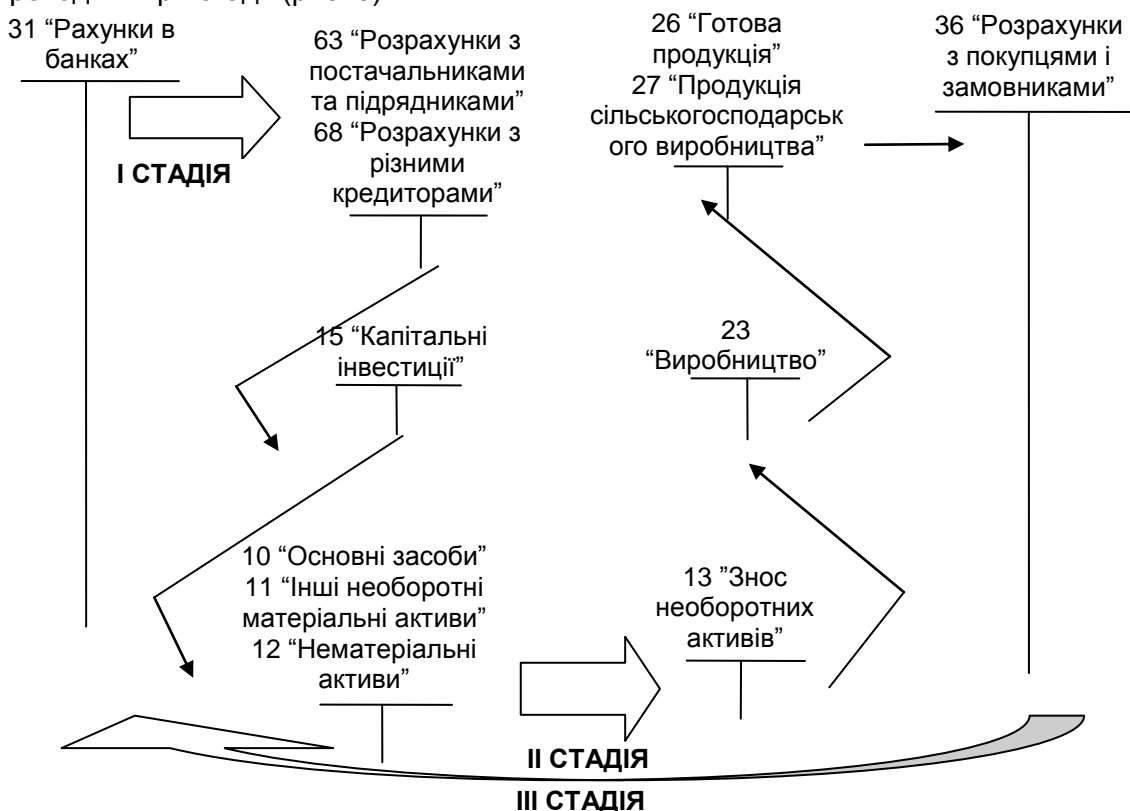

Рис. 3. Стадії кругообороту основного виробничого капіталу

На першій стадії основний виробничий капітал у грошовій формі, який знаходиться на бухгалтерському рахунку 31 "Рахунки в банках" авансується в засоби праці, приймаючи відповідно форму виробничого основного капіталу.

На другій стадії основний капітал у виробничій формі поступово переносить свою вартість частинами в міру свого зносу через рахунок 13 "Знос необоротних активів" на вироблену продукцію (товари, послуги), трансформуючись у певну частину товарного капіталу. Цей процес здійснюється протягом багатьох виробничих циклів і продовжується до повного зносу окремих видів засобів праці, в які авансований основний капітал.

На третій стадії в процесі реалізації продукції складова її частина вартості основного капіталу в товарній формі перетворюється в основний капітал у грошовій формі, що складається з амортизаційних відрахувань, акумульованих на позабалансовому рахунку 09 "Амортизаційні відрахування". У міру накопичення коштів амортизаційних відрахувань основний капітал у грошовій формі знову готовий до авансування у засоби праці, яке здійснюється шляхом їх ремонту або придбання нових аналогів.

Оборотний виробничий капітал у процесі повного циклу кругообороту проходить чотири основні стадії:

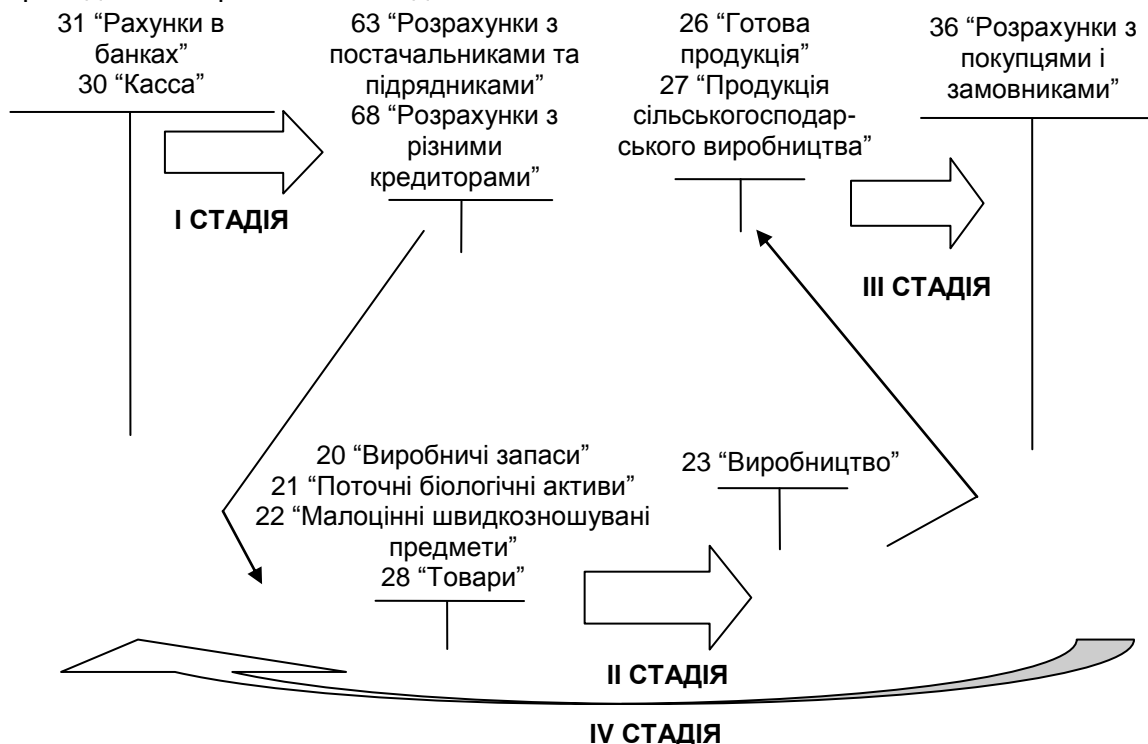

Рис. 4. Стадії кругообороту оборотного виробничого капіталу

На першій стадії оборотний виробничий капітал у грошовій формі з рахунку 31 "Рахунки в банках" авансується в предмети праці (сировина, матеріали, напівфабрикати і т.п.), приймаючи при цьому форму виробничого оборотного капіталу.

На другій стадії оборотний капітал у виробничій формі повністю переносить свою вартість на вироблену продукцію (товари, послуги), трансформуючись у переважну частину товарного капіталу. Цей процес здійснюється протягом кожного виробничого циклу.

На третій стадії в процесі реалізації продукції складова її частина вартості оборотного капіталу в товарній формі до моменту надходження коштів від покупців перетворюється в оборотний капітал у фінансовій формі, який складається з дебіторської заборгованості за відвантажену продукцію, виконані роботи, надані послуги.

На четвертій стадії оборотний капітал у фінансовій формі шляхом інкасації дебіторської заборгованості, тобто її погашення покупцями, знову трансформується в оборотний капітал у грошовій формі, готової до авансування в предмети праці для здійснення наступного виробничого циклу.

Таким чином, оборотний виробничий капітал у процесі повного циклу свого кругообороту послідовно авансується у виробничі, товарні, фінансові та грошові оборотні активи.

Капітал, який використовується в інвестиційному процесі, як реалізований інвестиційний ресурс, протягом свого кругообороту функціонує в різних формах, що визначаються характером об'єктів його інвестування. За цією ознакою поділяють внески капіталу в об'єкти реального інвестування і в об'єкти фінансового інвестування.

Кругооборот капіталу, вкладеного в об'єкти реального інвестування або реальні інвестиційні проекти, здійснюється в тих же формах, тобто проходить ті ж стадії, що і виробничий капітал. Це пов'язано з тим, що об'єкти реального інвестування капіталу пов'язані із здійсненням виробничої діяльності окремих суб'єктів господарювання.

Кругооборот капіталу, вкладеного в об'єкти фінансового інвестування (відповідні фінансові інструменти), складається з двох основних стадій:

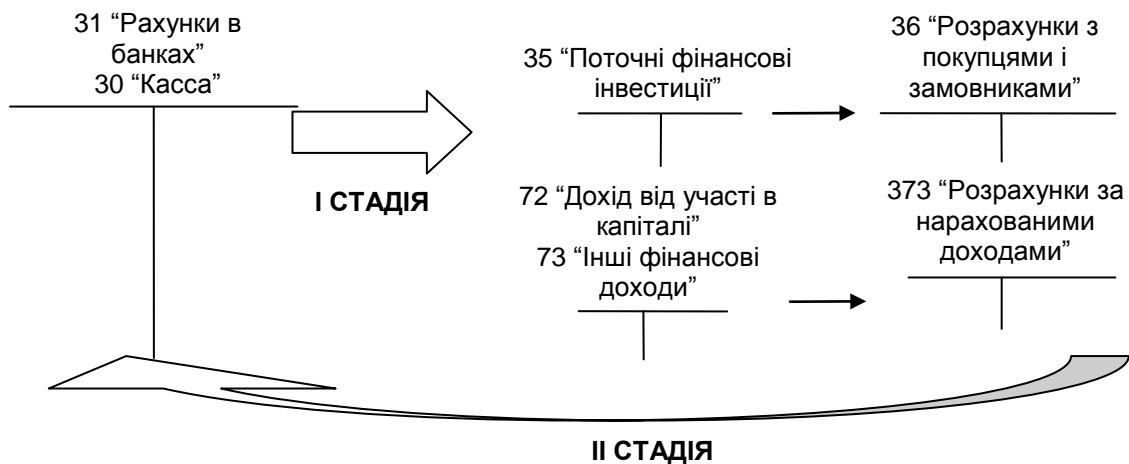

Рис. 5. Стадії кругообороту інвестиційного капіталу

На першій стадії капітал, що використовується в інвестиційному процесі в грошовій формі, в процесі придбання відповідних фінансових активів (фінансових інструментів інвестування) трансформується у фінансову форму і функціонує у вигляді портфеля фінансових інвестицій, сформованого з метою отримання доходу.

На другій стадії в міру надходження інвестиційного доходу у формі дивідендів, відсотків і т.п., а також реалізації окремих фінансових інструментів інвестування капітал, що використовується в процесі фінансового інвестування, з фінансової форми знову трансформується в грошову форму. Приріст капіталу в процесі фінансового інвестування відбувається за рахунок поточного надходження доходів

від окремих фінансових активів, приросту курсової вартості окремих фінансових інструментів, а також здійснення арбітражних (спекулятивних) операцій на фінансовому ринку.

Повний цикл одного обороту капіталу характеризується, з одного боку, його тривалістю в часі, а з іншого – зміною сумарного розміру капіталу в процесі кожного кругообороту. Ці характеристики притаманні капіталу, який використовується як у виробничому, так і в інвестиційному процесі. Обидві ці характеристики з різних сторін відображають ефективність обороту капіталу конкретного суб'єкта господарювання.

Тривалість одного обороту капіталу характеризує період часу, протягом якого здійснюється повний цикл його кругообороту. Вона визначається шляхом ділення середньої суми капіталу який використовується підприємством, на середньорічний (середньомісячний, середньоденний) обсяг реалізації його продукції. Для розрахунку середньої суми використовуваного капіталу розраховують, як правило, середню хронологічну її величину. За вказаним принциповим алгоритмом може бути обчислена тривалість одного обороту не тільки капіталу в цілому, але й кожної його форми, яка визначається відповідною стадією процесу кругообороту.

На тривалість обороту капіталу впливають такі основні фактори:

- співвідношення використовуваного основного і оборотного капіталу;
- співвідношення активної (машин і обладнання) і пасивної (будівель і споруд) частин виробничих основних засобів;
- структура оборотного капіталу;
- використовувані методи та норми амортизації основних засобів і нематеріальних активів;
- середня тривалість виробничого (операційного) циклу;
- співвідношення обсягів реального та фінансового інвестування;
- стадія кон'юнктури товарного ринку, що визначає інтенсивність реалізації продукції.

Зміна сумарної вартості капіталу протягом одного повного обороту характеризується терміном "вартісний цикл капіталу" ("value cycle of capital"). Рух вартісного циклу капіталу конкретного суб'єкта господарювання здійснюється по спіралі (рис. 6).

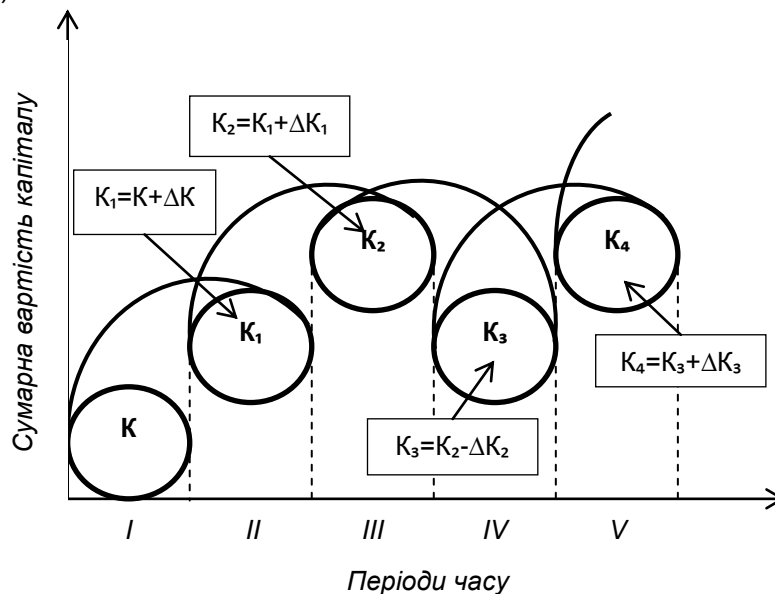

Рис. 6. Характер руху вартості циклу капіталу конкретного суб'єкта господарювання по спіралі [2]

Як видно з рис. 6, капітал у процесі кожного свого кругообороту (вартісного циклу) може нарощувати свою сумарну вартість в окремі періоди (на рис. 6 – періоди II, III і V) в результаті рентабельного його використання або частково втрачати її (на рис. 6 – період IV) в результаті збиткової господарської діяльності. Іншими словами, вартісний цикл капіталу в процесі його обороту може розвиватися з висхідною або низхідною тенденцією. Рух вартісного циклу капіталу служить важливим індикатором темпів розвитку конкретного суб'єкта господарювання, динаміки його ринкової вартості і конкурентної позиції.

Облік і контроль капіталу на кожній з п'яти стадій є вкрай необхідними для ефективного управління його кругооборотом.

На динаміку вартісного циклу капіталу в процесі його обороту в сучасних умовах впливають такі основні фактори:

- стадія економічного циклу розвитку країни;
- рівень середньої норми прибутку на капітал;
- рівень оподаткування суб'єктів господарювання;
- рівень конкуренції на ринку продукції, що випускається суб'єктом господарювання;
- стадія життєвого циклу підприємства;
- ефективність використання виробничих (операційних) активів, сформованих за рахунок авансованого в них капіталу;
- ефективність інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання;
- рівень ризику в діяльності суб'єкта господарювання;
- фінансова гнучкість суб'єкта господарювання, що характеризує його здатність залучати необхідні фінансові ресурси із зовнішніх джерел.

Показники обороту капіталу, що визначаються на основі даних бухгалтерського обліку, мають широку сферу використання в практиці економічної діяльності окремих суб'єктів господарювання. Ці показники служать орієнтиром в процесі:

- встановлення капіталомісткості нового бізнесу при обґрунтуванні інвестиційного проекту;
- визначення ринкової вартості підприємства та обґрунтування управлінських рішень щодо її підвищення;
- розробки амортизаційної політики конкретного суб'єкта господарювання;
- проведення відповідної дивідендної політики (політики розподілу отриманого прибутку);
- прийняття управлінських рішень в частині емісії акцій або облігацій;
- нормування оборотних активів і обґрунтування політики їх фінансування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, капітал у процесі свого кругообороту проходить три послідовних стадії та знаходиться у трьох формах: грошовій, виробничій, товарній. Однак характер функціонування капіталу у різних сферах економіки накладає особливості на його кругооборот. Зокрема в процесі кругообороту оборотного капіталу може з'являтися стадія дебіторської заборгованості, у процесі обороту інвестиційного капіталу має місце стадія функціонування інвестиційного портфелю. Бухгалтерський облік процесу кругообороту різних видів капіталу дозволяє сформувати інформацію, необхідну для управління та формування аналітичних показників обороту капіталу. Важлива роль показників обороту капіталу в забезпеченні ефективності господарської діяльності визначає необхідність їх включення в систему основних цільових нормативів стратегічного розвитку підприємства.

Список використаних літературних джерел:

1. *Бем-Баверк О.* Критика теории Маркса / О. Бем-Баверк. – Челябинск: Социум, 2002 283 с.
2. *Бланк И.А.* Управление использованием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-центр, 2000. – 656 с.
3. Бухгалтерський облік : [навч. посібник] / За ред. проф. Ф.Ф.Бутинця. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 448 с.
4. *Вернимонт Д.Л.* Финансовые потоки и реальная экономика / Д.Л.Вернимонт // Предпринимательство. – 1998. – №4. – С. 140-147.
5. Економічна теорія – Мочерний С.В. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/ekonomika/krugooborot_kapitalu
6. Економічна енциклопедія [Електронний ресурс] – Режим доступу.: http://ukrslov.com/Ekonomichna_entsyklopediya/page/krugoobig_kapitalu.4255/
7. *Голов С.Ф.* Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : [монографія] / С.Ф.Голов. – К.: ЦНЛ, 2007. – 522 с.
8. *Лугинин А.В.* Кругооборот и оборот капитала предприятия в условиях реформирования российской экономики: Дис. к. э. н.: 08.00.01. // А.В. Лугинин. – Москва, 2001. – 213 с.
9. *Маркс К.* Капитал: [Соч. – 2-е изд Т. 23, 24, 25] / К Маркс, Ф. Энгельс. Т.2 – М.: 1960. – 907 с.
10. *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости процента и денег. / Дж. М. Кейнс. - Т 2 – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
11. *Пушкар М. С.* Створення інтелектуальної системи обліку: [монографія] / М.С Пушкар. – Тернопіль : Карт-бланш, 2007. - 152 с.
12. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения (в 2 т.) – Т. 1 / Д. Рикардо. – М.: МП “Эконов”, 1991. – С.437.
13. *Сіденко В.Р.* Проблеми формування моделі національного економічного розвитку в контексті глобалізації / В.Р. Сіденко // Вісник Київського торговельно-економічного університету. – 2008. – № 1. – С. 5–14.
14. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – Кн. I – М.: Наука, 1993. – 570 с.
15. *Хикс Дж. Р.* Стоимость и капитал / Дж. Р. Хикс. – М.: 1993 – 276 с.
16. *Wicksell K.* Finanztheoretische Untersuchungen, nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens / K. Wicksell. – Jena:1964. – 283 s.

КАМІНСЬКА Тетяна Григорівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2012 р.